

О. В. Костюк

ПЕРСПЕКТИВИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛІ БІЗНЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ БАНКІВ

Присвячено аналізу системних причин і факторів, що визначають подальший розвиток тенденцій на вітчизняному банківському ринку у контексті трансформації моделі бізнесу європейських банків під впливом регуляторних вимог Базеля III.

Ключові слова: європейські банки, банківська система України, трансформація моделі бізнесу, Базель III.

Постановка проблеми. Присутність іноземного капіталу на вітчизняному банківському ринку протягом тривалого часу викликає гарячі дискусії серед вітчизняних науковців з приводу характеру впливу на вітчизняну економіку. Проблематикою впливу іноземних банків на вітчизняну банківську систему займаються В. Геєць, О. Дзюблюк, А. Шаповалов, І. Лютий, В. Міщенко, Ю. Прозоров, Р. Корнилюк, В. Подчесова, С. Шумська, активно досліджуючи позитивні і негативні наслідки присутності іноземного капіталу. Та, на нашу думку, на сьогодні навіть не існує потреби для одностайного визначення ролі банків з іноземним капіталом як суто негативної, чи суто позитивної. В умовах глобалізованого світового економічного простору питання присутності іноземного капіталу на національних ринках повинно розглядатися не з точки зору «доцільності» цього явища, а у площині формування передумов для підвищення ефективності його присутності для національної економіки та сприяння фінансової стабільності. У цьому контексті актуалізуються не тільки питання аналізу глибинних причин активізації процесу виведення іноземного капіталу з банківського сектору України, але й дослідження передумов, що можуть сприяти ефективній роботі іноземного капіталу на вітчизняному ринку.

Виклад основного матеріалу. На поточному етапі вітчизняна статистика відвітувала скороченням активності іноземних банків на українському ринку. На початок 2014 року в Україні діяло 49 банків з іноземним капіталом. У повній власності (100% статутного капіталу) іноземних інвесторів перебувало 10,6% (19 банків) від загальної кількості банків, ліцензованих НБУ. В цілому, частка іноземного капіталу зменшилася до 34%, повернувшись до рівня

© О. В. Костюк, 2014

початку 2008 року. Зокрема, наміри щодо виходу з українського ринку протягом останніх років реалізували власники низки банків, серед яких: Bayerische Landesbank (Німеччина), Кредит Європа Банк (Нідерланди), Volksbank (Австрія), SEB Банк (Швеція), Банк Форум (Німеччина), Societe Generale (Франція), Ерсте Банк (Австрія), Астра Банк (Греція), ING Bank (Нідерланди), Home Credit Bank (Чехія), Dresdner Bank (Німеччина), Рекао (Польща), Правекс-Банк (Intesa Sanpaolo, Італія) та інші. Європейські банки йдуть не тільки методом продажу, але й через скорочення або закриття ризикованих ринкових позицій, виведення коштів у якості погашення заборгованості перед материнськими банками. Так, заборгованість українських банків перед зарубіжними за 9 місяців 2013 скоротилася на 9,4 млрд гривень до 13 млрд дол. США. У певному сенсі ці процеси обумовлюються оптимізацією присутності європейських банків на визначених опорних ринках країн Центральної та Східної Європи, які можна вважати ризикованими, що змушує європейські банки знижувати портфель активів і зменшувати капітал на суму вкладень у певні території.

Аналізуючи умови входження та виходу окремих іноземних банків з ринку України, формується припущення, що перспективність подальшої їх присутності у вітчизняному банківському секторі визначалася, насамперед, мотивами входження до ринку України, а саме:

- добудова і формування східно-європейської регіональної філійної структури, що абсолютно відповідало сценарію інтеграційного розвитку країни;
- ставка на недостатню глибину ринку банківських послуг в умовах недосконалої конкуренції, перспективи збільшення обсягів роздрібного кредитування за рахунок підтримки материнських структур в умовах над прибуткових ставок та мінімальних валютних ризиків.

У результаті домінування другого мотиваційного сценарію у стратегії окремих іноземних банків і наступна зміна тенденцій ринкової кон'юнктури й зумовили масштабний вплив капіталу з банківської системи України з наступною ротацією власників банків.

Тенденція згортання діяльності банків з іноземним капіталом у вітчизняному банківському секторі продовжувалася під впливом кумулятивної діє цілої низки факторів (суб'єктивних і об'єктивних) :

- відсутності у найближчій перспективі суттєвих передумов для покращення ділового клімату в Україні (негативні тенденції щодо зростання економіки, очікування девальвації національної валюти);
- запровадження змін на законодавчому рівні у частині заборони кредитування населення у валюті;

- неякісний кредитний портфель: традиційно висока для вітчизняного банківського ринку частка негативно класифікованих активів та недостатньо прозорої системи їх моніторингу й ідентифікації (за оцінками Fitch та Standard & Poor's, частка негативно класифікованих активів у балансах українських банків є суттєво заниженою) [3];
- непрозора судова система та відсутність інституту захисту прав кредиторів;
- складна посткризова ситуація у євроні і впровадження підвищених вимог щодо достатності капіталу європейських банківських груп у рамках виконання положень Базеля III;
- поступової трансформації бізнес-моделей європейських банків у контексті оптимізації (скорочення) географічної присутності в окремих регіонах Східної, Центральної та Південно-Східної Європи і більш зважена політика щодо інвестування до обраних опорних ринків.

Впливовість останніх двох чинників привертає особливу увагу, оскільки визначає перспективи присутності дочірніх структур європейських банків у вітчизняній банківській системі та виокремлює їх роль у процесі трансформації моделі бізнесу європейських банків.

У контексті дії останнього зазначимо, що з 2014 року формально розпочався новий етап впровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду¹. Згідно з новими вимогами, потреба в капіталі західних банків повинна збільшитися (щонайменше на 354 млрд. євро для відповідності вимогам Базелю III, [4]), а резерви під ризикові активи зрости. В першу чергу це стосується системно важливих банків світу (за визначенням Ради з Фінансової стабільності²), банкрутство яких може нести загрозу світовій економіці [8].

У 2013 році на основі критеріїв формування списку системних банків світу, були здійснені аналогічні спроби формалізувати перелік системно важливих банків Європи. Науково-дослідна група під керівництвом Лііканена (Liikanen, Erkki) запропонувала список 29 системних банків Європи [4], до якого увійшли: **Deutsche Bank**, HSBC, **BNP Paribas**, **Crédit Agricole Group**, Barclays, RBS, Santander, **Société Générale**, Lloyds Banking Group, Groupe BPCE, **ING**, **Unicredit**, Rabobank Group, Nordea, **Commerzbank**, Intesa, BBVA,

¹ Відстрочення з 01 січня 2014 р. повної імплементації Базеля III і проведення стрес-тестування 124 банків ЄС є тимчасовим і зваженим заходом, виходячи із складнощів ринкової докапіталізації банків через стагнацію фондових ринків євроні.

² Рада фінансової стабільності (Financial Stability Board, FSB) – інституція, заснована на саміті G-20 у Лондоні (2009 р.) з метою координації діяльності та розробки детальних пропозицій з реформування фінансового сектору.

Standard Chartered, Danske Bank, DZ Bank AG, Landesbank Baden-W, KBC, Handelsbanken, SEB, Banca Monte dei P.S., *Erste Bank*, *Swedbank*, **RZB AG**, UBI¹.

Відповідно до звіту Лііканена, як рекомендаційної розробки щодо Директив ЄС, до 2015 року частка активів, зважених за ризиком (RWA), має зменшитися на 17% (близько 5 трлн. євро), а щорічне скорочення операційних витрат повинно відбуватися на рівні 6% для досягнення докризового рівня окупності власного капіталу у номіналі 12% [4]. Разом з цим для банків Європи ці вимоги виявилися більш жорсткими, оскільки, як свідчать данні дослідження компанії McKinsey, банки Японії протягом 2011–2015 років мають скоротити операційні витрати на 14%, банки США – 20%, а банки Європи – 26% [2]. Таким чином, можна передбачити поступову трансформацію існуючих бізнес-моделей європейських банків від масштабного диверсифікованого розширення і розвитку філіальної та представницької мережі до оптимізації географії присутності у регіонах Центральної та Східної Європи зі скороченням додаткового інвестування до обраних опорних ринків. Для банківських систем зазначених регіонів це може мати негативні наслідки. Україна належить до країн з низьким суверенним рейтингом, тому сам факт наявності дочірнього банку в Україні може підвищувати вимоги до достатності капіталу материнського банку та актуалізувати проблему його докапіталізації. Щодо України, то наприкінці 2011 року в банківській системі функціонували дочірні структури 11 банків з європейського аналогу списку «G29» (BNP Paribas; Crédit Agricole Group; Société Générale; ING; Unicredit; Commerzbank; Intesa; SEB; Erste Bank; Swedbank; RZB AG), сукупно володіючи активами у розмірі 19,4% активів банківської системи України і суттєво впливаючи на формування тенденцій розвитку окремих сегментів ринку банківських послуг України (УкрСиббанк – ринок інвестиційного банкінгу², Укрсоцбанк (Unicredit) – ринок факторингу³). На початок 2014 року в Україні із зазначеного переліку залишилося шість системних європейських банків.

Можна передбачити, що рішення щодо подальшого розвитку дочірніх структур системних європейських банків на теренах України вплине на поточний стан і перспективи розвитку банківської системи країни в цілому і буде залежати не стільки від тенденцій ринку банківських послуг України, скільки від того, як буде змінюватися стратегія розвитку банків у частині основних складових – політики управління власним капіталом, управління активами та управління операційними витратами на виконання регламенту Базеля III.

¹ Курсивом позначено банки, які в той чи інший час працювали на ринку України; виділеним курсивом – ті, що на поточний момент продовжують працювати у банківській системі України.

² Згідно з номінацією CBonds Awards 2012.

³ У 2009 році АКБ «Укрсоцбанк» увійшов до авторитетного рейтингу міжнародної організації факторингу FCI, де є єдиною фінансовою установою, що представляла Україну.

На поточному етапі європейські банки демонструють чітко сформульовані проміжні плани щодо реалізації вищезазначених політик з огляду їх поточного фінансового стану, що має сприяти оптимізації балансів та привести до забезпечення привабливої рентабельності власного капіталу на рівні 10–13%.

Нова модель бізнесу європейських банків передбачає таргетування показників ефективності управління витратами (CIR), показників адекватності капіталу (CT) та результуючого показника прибутковості (ROE), дотримуючись, при цьому, раніше встановлених показників левериджу та частки ризикових активів (RWA) у балансі банку [8] .

У рамках проблематики управління капіталом у першу чергу актуалізується питання підвищення якості капіталу, структура якого може гарантувати безпосередній і повний доступ та використання для поглинання збитків, мінімізації наслідків криз. Формуючи більш жорсткі вимоги до мінімальної достатності та якості капіталу (формування за рахунок звичайних акцій, емісійного доходу, нерозподіленого прибутку та звичайних акцій, що випускаються дочірніми компаніями, що знаходяться у третьої сторони), Базель III фактично визначив основні джерела і напрямки докапіталізації банків: емісія акцій та прибуток банків (у т.ч. як мотивуючий фактор для потенційних інвесторів).

Розв'язання поставлених завдань для європейських банків частково ускладнюються відсутністю на поточному етапі диверсифікованих джерел докапіталізації банків та їх дивідендною політикою. У 2009 році частка капіталу, що залучалася європейськими банками на фондових ринках, у сукупному розмірі щорічної докапіталізації становила більше 80 % (84,942 млрд євро), у 2011 зазначений вище показник зменшився вже до 10 % (3,299 млрд євро), що свідчить про складність використання потенціалу фондового ринку у процесі до капіталізації банків [2]. Більш того, протягом зазначеного періоду активно нарощувалися обсяги дивідендів, виплачених банками Європи своїм акціонерам, що відбувалося на тлі майже відсутньої динаміки щодо збільшення прибутків банків.

За останні роки, у середньому, норматив капіталу 1 рівня (Tier 1) європейських банків збільшився на 1,2 %, з 9% у 2010 року до 10,7 % у 2013 року. Разом з цим, можна стверджувати, що глибина проблеми докапіталізації суттєво відрізняється від країни до країни: потреба у капіталі банків Скандинавії наприкінці 2011 р. становила 0,4 млрд євро, банкам Франції потрібно 25,6 млрд євро, банкам Іспанії – 33,5 млрд євро, банкам Італії – 36,1 млрд євро, банкам Німеччини – 55,5 млрд євро [2]. Ці тенденції не могли не вплинути на рішення щодо виходу з вітчизняного ринку окремих європейських банків: Commerzbank AG, Societe Generale, Erste Bank В усіх випадках саме збитко-

вість українських дочірніх банків та високий рівень недокапіталізації материнських структур стали однією з причиною того, що європейські банки полишили ринок банківських послуг України. Коментуючи свій вихід з України, Erste Group заявив про наміри згорнути власний банківський бізнес до меж кордонів ЄС, трансформуючи модель банківського бізнесу на регіонально-європейську.

Другою складовою стратегії оптимізації балансів банків розглядалася політика управління активами, якість яких через показник RWA (risk-weighted assets/активи, зважені за ризиком) впливає на параметри адекватності (достатності) капіталу. Протягом 2010-2013 рр. доля ризикованих активів у структурі активів європейських банків мала тенденцію до скорочення. Так, згідно даним всеєвропейської наглядової структури ЕВА (European Banking Authority), збільшення показника адекватності капіталу у європейських банках відбулося не за рахунок нарощення капіталу, а через просте зниження активів, зважених на ризик, причому третина цього зниження була досягнута за допомогою «рекалібрацій» внутрішньобанківських моделей оцінки RWA, а якщо говорити простіше – банкіри підлаштували свої методики оцінки ризиків у сторону їхнього заниження для досягнення планових нормативів по tier 1 capital ratio [11]. Висока частка проблемних кредитів (NPLs: Non-Performing Loans) залишається однією з головних проблем банків ЄС.

Разом з тим окремі європейські банки, що представлені в Україні відповідними дочірніми підрозділами (BNP Paribas, UniCredit, ING, RZB AG), протягом 2010–2012 років демонстрували більш високу толерантність до ризику (частка RWA у балансах є вищою за середній показник по системі), що, фактично, пояснює менш жорстку та пряmlinіну політику щодо українських підрозділів і продовження їх перебування на українському ринку¹. Логічним у цьому сенсі є вихід протягом останніх двох років з вітчизняного ринку через продаж дочірніх структур таких європейських банків, як SEB, Commerzbank AG, Swedbank – традиційних прихильників політики мінімальної частки негативно класифікований активів у балансах банків.

Крім того, треба зазначити, що має місце певна відмінність у результатах оцінки якості активів банківської системи України з боку Національного банку України та міжнародних рейтингових агенцій. Відповідно до класифікації НБУ безнадійними вважаються активи, за якими 50 % боргу прострочено більше ніж на 90 днів. На початок 2014 року розмір таких активів становив менше 14% загальної кредитної заборгованості, що є цілком прийнятним. За оцінками Moody's рівень безнадійних кредитів в банківській системі України

¹ Частка негативно класифікованих активів банку Укрсоцбанк (дочірній банк банку UniCredit) становила на 01.04.2013 37,8%, Райффазен Банк Аваль – 22,65%, розмістивши ці банки у сімці банків України з найбільшою часткою негативно класифікованих активів (NPL).

становить близько 40%, що пояснюється зарахуванням до НКА активів, які перебувають у процесі реструктуризації. Така розбіжність формує передумови для розвитку репутаційних ризиків, а занадто високий показник проблемної заборгованості залишається однією з основних причиною відходу з українського ринку іноземних банківських груп.

Вочевидь, ефективність внутрішнього корпоративного контролю і здатності материнського банку вчасно та у належному обсязі отримувати об'єктивну інформацію про діяльність дочірніх банків в Україні надасть можливість приймати об'єктивні рішення і формувати ефективні пропозиції щодо подальшого розвитку підрозділів європейських банків за кордоном, у тому числі й Україні.

Важливою складовою стратегії оптимізації балансів банків є політика управління витратами. Прагнення акціонерів отримувати дивіденди, навіть в умовах негативного впливу наслідків фінансової кризи, створює потужні стимули для керівництва європейських банків активно працювати у напрямі масштабного скорочення операційних витрат, у тому числі за рахунок скорочення персоналу. Так, протягом періоду 2000–2007 рр. у країнах Європи ринок праці для працівників банків зріс на 12,3%, а масштабне скорочення витрат протягом кризових 2008–2012 рр. спричинили скорочення персоналу банків в середньому на 6% [7]. У планах найбільших європейських банків до 2016 року заявлено скорочення операційних витрат на 10% (за оцінками – 40 млрд євро) з метою виходу на показник CIR на рівні 55%. Половину витрат планується зменшити за рахунок скорочення персоналу та витрат на його утримання.

Висновки. Під впливом нової архітектури банківського нагляду та регулювання, яка відбувається на основі Базелю III, а також в умовах високих очікувань акціонерів щодо дивідендів, відбувається трансформація моделі бізнесу європейських банків, в якій масштаби бізнесу за показником частки ринку відходять у минуле. На перший план виходить ефективність банківського бізнесу з акцентом на показнику ROE, стала позитивна динаміка якого є: 1) гарним індикатором для регуляторів ринку щодо створення передумов для забезпечення належного рівня адекватності капіталу банку та зменшення системних ризиків; 2) передумовою для задоволення очікувань акціонерів щодо дивідендів; 3) свідченням ефективного управління капіталом, активами та витратами банку.

Для України така ситуація у європейському банківському секторі означає підвищення вимог материнських банків до своїх дочірніх структур, подальшу стагнацію кредитування з боку західних банків, а також згортання діяльності не надто фінансово стійких банків, материнські компанії яких потерпають від високої частки негативно класифікованих кредитів (NPLs) і

мають схильність до зниження RWA шляхом продажу поганих активів закордонних дочірніх структур.

Таким чином, оцінюючи перспективи впливу іноземного капіталу з вітчизняного банківського сектору, необхідно чітко усвідомлювати і давати оцінку системоутворюючим чинникам формування стратегії бізнесу материнських структур європейських банків, до яких належать такі:

- низька ліквідність фондового ринку ЄС, що суттєво ускладнює процес до капіталізації європейських банківських структур і неспроможність здійснювати залучення капіталу в достатніх обсягах.
- обмежені можливості докапіталізації банків (на виконання вимог Базеля III) в контексті відносин менеджменту банків та їх акціонерів (удосконалення політики управління прибутком та дивідендної політики);
- оптимізація політики управління активами з метою зменшення частки активів, зважених за ризиком, як в активах дочірніх структур, так і материнських компаній (на вітчизняному ринку серед дочірніх структур європейських банків відбулося чітке структурування за ступенем толерантності до ризику відповідно до бізнес-стратегій материнських банків);
- забезпечення прибутковості бізнесу як материнського банку, так і дочірніх структур на рівні не нижчому, ніж докризовий (за оцінками Базельського комітету з банківського нагляду – 12,5% на початок 2015 року), що на даному етапі функціонування банківської системи Європи може бути досягнуто за рахунок скорочення операційних витрат.

Список використаної літератури

1. Корнилюк Р. В., Сікорська Є. Е. Іноземні банки в Україні: вихід європейських інвесторів / Р. В. Корнилюк, Є. Е. Сікорська // *Фінанси, облік і аудит* : зб. наук. пр.; КНЕУ, 2013. – № 2 (22). – С. 68-76.
2. Financial Institutions Group. The triple transformation: Achieving a sustainable business model // *2nd McKinsey Annual Review on the banking industry*. – 2012. – October. – 51 pp.
3. Lewis Steven. Time for bold action: Global banking outlook 2013 // *Ernst & Young Report* – 2012. – 40 p.
4. Liikanen Erkki. High-level Expert Group on reforming the structure of the EU banking sector // *Report, Bank of Finland*. – 2012. – 139 p.
5. Tondi Francesca. European Banks: 2012 Outlook – Deleveraging remains the key theme // *Morgan Stanley outlook* – 2011. – 132 p.
6. The Boston Consulting Group. Facing new realities in global banking // *The Risk report*. – 2011. – 30 p.
7. Soriano, Carlos Vacas. Recession and social dialogue in the banking sector: a global perspective // *Report for European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. – 2012. – 60 p.

8. Bank for International Settlements. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement / Bank for International Settlements // BIS. – 2013. – July.
9. Timmermans, Koos. Balance sheet optimisation under Basel III, Amsterdam. – 13 January 2012. – Режим доступу: <https://www.ing.com>.
10. Focus on Transparency – Financial reporting of European banks in 2011. – Режим доступу: <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/focus-on-transparency/Pages/financial-reporting-european-banks-2011.aspx>.
11. Nadege Jassaud, Heiko Hesse. Balance-sheet repairs in European banks. – Режим доступу: <http://www.voxeu.org/article/balance-sheet-repairs-european-banks>.

Костюк Е. В.

Перспективы банковской системы Украины в контексте трансформации модели бизнеса европейских банков

Посвящено анализу системных причин и факторов, определяющих дальнейшее развитие тенденций на отечественном банковском рынке в контексте трансформации модели бизнеса европейских банков под влиянием регуляторных требований Базеля III.

Ключевые слова: европейские банки, банковская система Украины, трансформация модели бизнеса, Базель III.

Kostyuk E. V.

Prospects of the Ukrainian banking system in the context of the transformation of the business model of European banks

The paper describes and analysis of the systemic reasons and factors outlining the future development of trends at the national banking market in the context of transformation of the business model of the European banks influenced by the Basel III regulatory requirements.

Key words: European banks; banking system of Ukraine; transformation of the business models, Basell III

Костюк Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми.